

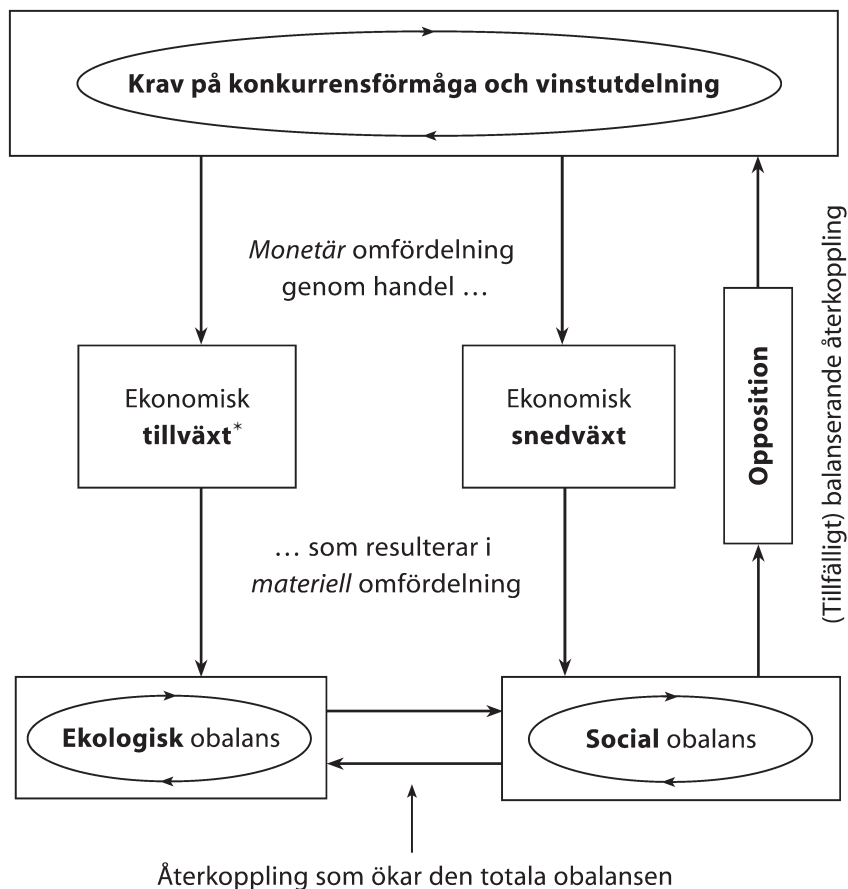
Tillväxten är sned!

Om hur vår ekonomiska tillväxt även är en snedväxt
samt ett utkast till en ekonomi med bättre
social och ekologisk balans

Bo V Herlin Jan Opöien

Stockholm, oktober 2013

Detta verk kan fritt kopieras, sändas och distribueras enligt
Creative Commons 'erkännande-icke kommersiell-inga bearbetningar'-licens.
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/se/>

1. Viktiga samband och processer i vårt nuvarande ekonomiska system.
 (På s. 15–22 beskrivs ett alternativ till detta.)

* Tillväxten kan ibland bli negativ trots en strävan efter positiv tillväxt.

Introduktion

'Under de diskussioner som arbetsgruppen "Nytt samhällssystem" i nätverket Steg 3 har haft, så har det dominerande synsättet, med något skilda perspektiv, varit klart holistiskt.

Men att detta synsätt är 'korrekt' hindrar inte, enligt författarna av detta bidrag till gruppens arbete, att det finns orsaker till ekologiska och sociala problem som måste betraktas som 'primära' (särskilt ekonomiska förhållanden) medan 'inre' förändringar (t.ex. värderingar) som sker *samtidigt* hos en stor del av invånarna i ett samhälle framför allt är 'sekundära', eftersom sådana förändringar brukar kräva gemensamma, och därigenom 'yttre', 'primära', orsaker – ofta på en högre strukturell nivå. Framför allt kan det handla om förändrade relationer mellan samhällets individer och mellan dem och deras miljö (se t.ex. fig. 1).

Men att 'inre' förändringar hos ett samhälles invånare oftast är sekundära betyder naturligtvis inte att de inte har någon egen dynamik, som ibland kan vara avgörande för att åstadkomma strukturella förändringar, vilka under alla omständigheter kräver en växelverkan mellan det 'inre' och det 'yttre', i goda (med viss kontroll) självförstärkande återkopplingsprocesser.

Sammanhangen är komplicerade och svårgripbara (vilket fig. 1 kanske kan ge en föreställning om) eftersom det på grund av cirkulära samband ofta inte finns några klart urskiljbara orsaker¹ till mycket påtagliga problem, och lösningarna blir då inte heller enkla. Hur ska man till exempel kunna gripa in i onda, obalanserade cirklar utan att lösningen själv påverkas av situationen så att den i stället blir en del av problemet – och utan att man kan urskilja en påtaglig orsak till detta, så att man kan rätta till det?

Vi måste öva upp vår förmåga att tänka *mer än "endimensionellt"* (dvs. i termer av enkel orsak–verkan), och med hjälp av vår visuella föreställningsförmåga också intressera oss för *cirkulära processer* (dvs. alla förlopp som har någon form av återkoppling, bl.a. alla slags vågor) som utvecklas och griper in i varandra på olika sätt. Att eftertänksamt lästa igenom nästa avsnitt kan vara en sådan övning (även – och kanske särskilt – om man skulle upptäcka diskutabla påståenden).

1. Det som står i den översta rektangeln kan vara ett undantag (som ändå inte ger någon enkel lösning).

1. Några inledande filosofiska reflektioner

1. Allt (bokstavligen *allt*) är vågor² hos en *organisk helhet*, vårt Universum, i förvandling.³ Det finns därför *ingen* 'substans' som Universum kan sägas 'bestå av', utan endast periodiska förändringar (dvs. vågor) av andra periodiska förändringar... osv. i oändliga följder där allting beror av allt annat. Alla våra upplevelser kan t.ex., som delar av detta, vara beroende av bl.a. den grad av harmoni, respektive disharmoni, som råder inom motsvarande vågsystem. Men även andra väl sammanlänkade biologiska system på vår planet kan (av analogiskäl) troligen ha, och måste (av etiska skäl) anses kunna ha, behagliga eller obehagliga upplevelser som innebär ömsesidiga beroenden mellan dem och oss – och som därför kräver en motsvarande *omtänksamhet*.

2. Mänskligheten är ursprungligen en väl integrerad del av ett komplex av större system, ekosystemen, som i sin tur är beroende av solsystemet och resten av Universum, vilket genom sina, för oss orubbliga, 'naturlagar' sätter *gränser* för vilka 'hållbara' relationer mellan delar av det som är möjliga – gränser som är särskilt svåra att bestämma (åtminstone på lite längre sikt) när det gäller de storskaliga sammanhang som inkluderar människosamhällen och som nu hotas av självförstärkande återkopplingar som kan göra dem instabila och i värsta fall kortlivade.

2. Vilka kan uppfattas som *händelser* eller *upplevelser* beroende på om man har ett 'utifrån'- resp. 'inifrån'-perspektiv. En sådan holistisk syn på materien överensstämmer ganska väl med (en möjlig tolkning av) Alfred North Whiteheads '*process-filosofi*' som kritiserar den fortfarande dominerande 'substansfilosofin'.

3. Eftersom det, enligt den *speciella relativitetsteorin*, i princip är möjligt att låta en viss mängd massa fullständigt omformas till en viss mängd strålningsenergi med vågegenskaper (enl. kvantmekaniken) är det rimligt att anta att även all massa fullständigt kan beskrivas som vågfenomen, med olika former av ('stående') vågor som interagerar på olika sätt med omgivningen beroende på vilken partikel det gäller.

Dessutom, enligt en tolkning av den så kallade *transaktionstolkningen av kvantmekaniken* ('the Transactional Interpretation of QM', som är en av flera formellt möjliga tolkningar), är en dynamisk tolkning av relativitetsteorins rumtid möjlig, där partiklar (t.ex. detekterade fotoner) utan att bryta upp dess fyrdimensionella struktur interagerar med sitt 'förflutna'. Detta 'förflutna' skulle kunna ha en stabiliserande funktion, som vi själva skulle kunna uppleva som *känslor*, och bidra till *minnet* av våra erfarenheter. I vilket fall som helst är det viktigt att vi själva fungerar som stabiliserande element i en väl fungerande social väv enligt fig. 2 på s. 21, där denna stabilisering representeras av symbolen '•'.

3. Människor kan påverka ekosystemen med metoder som radikalt skiljer sig från den påverkan som dessa utövar på sina delsystem. Genom studier av naturen (och naturlagarna) kan vi bygga abstrakta modeller av delsystem som kan användas för att åstadkomma delvis förutsägbara förändringar i vår omgivning. Vi kan till exempel utsätta den för nya processer som tidigare har gett önskade resultat i mindre skala. Men när detta görs i ökande omfattning ökar risken att vi oavsiktligt överskrider gränser för stabiliteten hos påverkade system. *Vi måste därför vara mycket försiktiga när vi utsätter ekosystemet för nya föreningar, särskilt när de förväntas tillgodose stora mänskliga behov och därför kan komma att användas i stor omfattning.* Generellt gäller att omfördelningen av materia (i nya kombinationer) i naturen måste hållas på en nivå som inte hotar den stabilitet hos ekosystemet som särskilt mer komplexa organismer är beroende av för sina liv och sin fortplantning.

4. Med hjälp av abstrakta system, som språk och matematik, kan vi förändra strukturerna och funktionen hos våra *sociala system* i betydligt högre grad än vad andra sociala varelser kan när det gäller deras system. Att vi har den möjligheten innebär att vi har ett *socialt ansvar* att efter bästa förmåga bidra till att våra samhällen samspelar på ett så harmoniskt sätt som möjligt med resten av ekosystemet, dvs på ett sätt som medför så lite lidande för andra individer och så stor uthållighet hos den socio-ekologiska helheten som möjligt.

5. Men även om vi kan handla målinriktat som enskilda individer är det *inte säkert* att ett socialt, lagreglerat system bestående av flera individer verkligen *kan* utvecklas i en riktning som motsvarar deras individuella mål som de helt rationellt strävar efter (t.ex. ett gott liv för egen del och ens närmaste) även om lagarna inte hindrar detta. För att lösa problemet räcker det knappast (även om detta också är viktigt) att försöka få alla att i allt större omfattning se till *hela* systemets bästa – en förändring som kräver att man i någon mån kan *lita* på att också andra förändras på samma sätt. *Gemensamma aktiviteter och aktioner är också viktiga* för att lösa sådana fall av ”fångarnas dilemma” – *men inte heller det räcker säkert*, det kan finnas ännu mer avgörande problem att lösa i ett samhälle, även om det ursprungligen kan ha haft humana liberala lagar.

6. Om till exempel ett samhälles lagar tillåter ett obegränsat ägande och ett fritt utbyte av varor mot (socialt erkända) *bevis på fordringar*⁴ av en viss mängd *valfria* varor med ett visst (socialt erkänt) värde – dvs. *pengar* – då riskerar innehavet av sådana fordringar att med tiden, på grund av *ojämna bytesförhållanden*, bli alltmer ojämnt fördelat mellan samhällets invånare. En situation som (tillsammans med den ursprungliga friheten) kan bidra till en hårdnande *konkurrens* som i sin tur ger upphov till en allt snabbare förändring av samhället, med en växande och alltmer hotfull omfördelning av materia i naturen och ökande social ojämlikhet – en kombinerad *snedväxt* och *tillväxt* (ibland *nerväxt*) som med stor sannolikhet *inte* överensstämmer med vad (majoriteten av) dess invånare önskar sig.

7. Om vi nu ändå, av praktiska skäl, vill ha ett penningssystem enligt punkt 6, krävs det, förutom lämpliga lagar, något system som kan motverka eller helt förhindra en utveckling mot en alltmer överdriven och ojämnt fördelad resursförbrukning. Vi måste först och främst visa att det finns alternativ som är attraktiva för de allra flesta, trots att de innebär att olika former av *ägande* (i betydelsen mer eller mindre oinskränkt makt över ett objekt) behöver förändras.

BVH

Ett alternativt ekonomiskt system enligt ovan beskrivs i avsnitt 3 – men först kan det behövas lite mer engagerande kritik, som i avsnitt 2, av vårt nuvarande ekonomiska system (inklusive dess upprätthållande politiska strukturer), som förhoppningsvis kan inspirera till att delta i kommande debatter om alternativa ekonomiska system (och reformering av vår politiska demokrati) vare sig man håller med om kritiken eller inte.

4. Eventuellt emottagna mot en motsvarande skuldnötering i en bank.

2. Om vårt nuvarande ekonomiska system

Frågor som kräver svar

Varför ställer vi frågor om våra samhällen? Vad är det som är orsaken till att våra samhällen ser ut som de gör? Ställer vi våra frågor utifrån kunskapen om att dagens samhällen utvecklas på ett negativt sätt? Kan det vara så att vi nu står inför oerhört viktiga vägval? Antingen så "rullar" allting på som det har gjort under generationer och åter generationer, vilket kommer att leda oss in i fullständig kollaps både vad gäller våra samhällen och hela det ekologiska ramverk som vi har att rätta oss efter. Eller också börjar vi arbeta för ett nytt samhällssystem som just förändrar de avgörande orsaker vilka ligger till grund för de akuta kriser vi nu står inför. Vilken väg ska vi gå? Hur gör vi det strukturellt rättvisa samhället möjligt?

Vår historia

För att kunna förstå dagens samhälle och hur det påverkar oss i våra liv är det av största vikt att vi också kan se sambandet mellan gårdagens samhälle och vårt nuvarande samhälle. Gårdagens samhälle är grundläggande för dagens. Vi så att säga ärver vår historia och bygger vidare på de samhälleliga strukturer som varit etablerade sedan lång tid tillbaks. Våra nuvarande samhällen har således inte "kommit till" i vår "närhet" utan de har generationer och åter generationer "på nacken". Kan vi inse att det ligger till på det här viset så underlättar det för oss att förstå varför dagens samhällen ser ut som de gör.

Vad ser vi då när vi betraktar gårdagens samhällen? Jo vi ser att människornas strukturella förhållanden baseras på maktrelationer. Vi ser en tydlig hierarkisk, patriarkal struktur forma gårdagens samhällen. Som sådan kan den bli ytterst våldsam.

Den viktigaste orsaken till denna våldsamhet beror på det hierarkiska patriarkatets konkurrens om makten. Och all konkurrens har en tendens att ge upphov till hierarkier, som i sin tur tenderar att förstärka konkurrensen och göra den än mer våldsam.

Samhällen som byggs upp utifrån tydliga maktrelationer får alltid starka inslag av våld i sin maktapparat. Detta kan vi även se idag i en mängd samhällen och vi ser det än tydligare då vi studerar gårdagens

samhällen. Man kan alltså säga att makten använder sig av sin våldsapparat, och naturligtvis sin ekonomiska makt, för att kunna styra sina samhällen.

Mäktiga män lade under sig markområden i sin strävan att både konsolidera sin makt och söka utöka den. Det var utifrån dessa ageranden som de första ursprungen till våra stater/länder bildades, för länge sedan. Stater har således inte "uppstått" som något "naturligt tillstånd" som vi människor lever våra liv i. Staters tillkomst är resultatet av våldssamma uppgörelser mellan olika makthavare. Med andra ord så kan vi säga att statsbildningar har skapats utifrån en maktstrukturell ordning och kan dra slutsatsen att denna ordning inte hör hemma i kommande förhoppningsvis humana och rättvisa samhällen. Samhällen bör alltså inte omge sig med gränser som avskiljer maktsfärer, vilka ju i praktiken fungerar som hinder för normala mänskliga kontakter.⁵

Gårdagens samhällen kännetecknades således av maktrelationer. Där alltså makten sätter reglerna för hur våra samhällen ska utvecklas. Dessa regler utformas självklart så att makten "lagenligt" kan fortsätta att utöva sin makt.

Lagar och bestämmelser är således inte "neutrala" i de flesta samhällen utan de har primärt kommit till för att garantera deras maktstrukturers fortsatta bestånd. Det är viktigt att vi inser detta faktum när vi analyserar såväl gårdagens som dagens samhällen.

Den rådande strukturella ordningen

Dagens samhällen är sålunda inte opåverkade av sitt historiska arv. Våra samhällen har fortsatt att byggas upp efter de strukturbefrämjande normer som gårdagens samhällen lämnat efter sig. Den maktstruktur som "uppstod" för mycket länge sedan har, så att säga, "förfinats" genom historiens gång fram till våra dagar. Och denna "förfining" ligger till grund för den strukturella ordning som vi idag benämner den kapitalistiska strukturen/systemet. Denna "ordning" bygger upp olika former av "förvaltande institutioner" som garanterar själva maktstrukturen. Staten och dess roll, med allt vad det innebär. Rättsväsende

5. Däremot kan, i en mer jämlik värld, en internationell och nationell indelning i administrativa områden på olika nivåer behövas av rent praktiska skäl.

och militärapparat. Även den politiska makten har "underkastat" sig denna ordning. För att ta några exempel.

Kapitalet, allt det som möjliggör en vinstgivande verksamhet med hjälp av lönearbete, är i våra samhällen till största delen privatägt i olika konstellationer. Några få äger mycket kapital, fler äger mindre eller lite kapital medan det stora flertalet inte äger något kapital alls. Att den kapitalistiska strukturen ser ut på detta sätt beror på att det råder konkurrens om det vinstskapande och tillväxande kapitalet. Det ska vara "fritt" att äga kapital, som det så fint heter. Man ska konkurrera på lika villkor, är en annan fras som används ofta.

Vad leder då denna strukturella ordning till? Jo dess konkurrens om kapitalet skapar vinnare och förlorare i våra samhällen. Det primära i denna ordning blir att få det egna kapitalet att växa, för om det inte växer så innebär det en ekonomisk försvagning i förhållande till andra kapitalägare, som kan ta över marknadsandelar, vilket kan leda till utslagning. Det är viktigt att förstå denna primära ordning, alltså vad det innebär att vara kapitalägare: det är inte samhällets bästa som är det primära för varje kapitalägare utan det är det egna kapitalets förräntning som är det primära.

Utifrån detta faktum borde det inte vara svårt att inse vilka stora nackdelar denna strukturella ordning för med sig. Vinnarna i den blir ju de människor som äger mest kapital och förlorarna alla de som inte äger något kapital. En annan slutsats som vi kan dra av denna ordning är att vinnarna, de stora kapitalägarna, bestämmer reglerna på den "fria" marknaden. Det är mängden kapitalinnehav som avgör hur, var och när kapitalet ska investeras. Med andra ord, helt odemokratiska beslutsprocesser. Om inte kapitalägarna ser några vinstmöjligheter med att investera då väljer de helt enkelt att "låsa in" sitt kapital på ett för dem fördelaktigt vis. Eller så väljer de att "lyfta ut" kapitalet från ett samhälle och istället investera i ett annat samhälle.

Vi ser här att denna strukturella ordning medför att våra samhällen mer eller mindre "hamnar i händerna" hos ett fåtal stora kapitalägare. Skulle våra samhällen, av olika anledningar, inte uppfattas som positivt inställda av dessa fåtal stora kapitalägare då leder detta naturligtvis till en dränering av kapital i dessa samhällen. Arbetslöshet, social utslagning, missbruk, våld och brottslighet blir den "naturliga" följden för människorna i samhällen som kapitalet "flyr" från. Samhället förlorar

medel att kunna erbjuda människorna ett drägligt liv. Detta blir en omöjlighet eftersom samhället dräneras på sitt kapital.

Vi kan här se att det inte enbart är den så kallade marknaden som kapitalet sätter reglerna för. Nej, eftersom marknaden är själva "motorn" i våra samhällen så betyder ju det att även hela samhällen görs beroende av dessa fåtal stora kapitalägare.

Kapitalet lockas till samhällen där förräntningen är som störst. Samtidigt utarmas andra samhällen genom nedläggningar därför att ägarna inte ser investeringsmöjligheter som leder till tillräckligt stora förtjänster för dem.

Kapitalismen är till sin "natur" rovgirig. Den förgriper sig på allt utan hänsyn till människor, djur och natur. Den dumpar miljöfarligt avfall på land, i vattnet och i luften. Den kräver ständig ekonomisk tillväxt. Det ekologiska ramverket som vi har att rätta oss efter bryr sig inte den kapitalistiska maktstrukturen om. Det ligger, så att säga, inte i kapitalets intresse att bekosta och lägga utgifter på miljövänlig produktion. Vilket ju även strider mot kapitalismens grundidé, som är största möjliga vinst på investerat kapital. Här ser vi, åter igen, motsättningen mellan samhällets bästa och kapitalets prioritering. Kan vi förstå, utifrån dessa fakta, att grundproblematiken kring våra samhällens och naturens krisartade belägenhet har att göra med ägandet av kapitalet?

Politikens roll i dagens samhälle

När kapitalismen "får härja fritt" så tilltar spänningarna mellan kapitalets ägare och människorna i samhället. Det är på grund av detta som människor organiserar sig mot detta system. Rörelser/organisationer bildas utifrån olika ideologiska övertygelser.

Här är det viktigt att vi förstår att det är den maktstrukturella ordning vi lever i som utgör grunden för hur olika ideologiska tankegångar tar form. Man kan (förenklat) också säga så här: strukturen finns på plats, därefter utformas ideologier som sedan resulterar i partier.

Hur ser då förhållandet ut mellan den ekonomiska verkligheten och den politiska? Den politiska makten har, som vi ser, att förhålla sig till den ekonomiska verkligheten, alltså ägandet av tillgångar som är avgörande för samhällets försörjning, hos oss: den kapitalistiska strukturen.

Antingen går man emot denna ordning eller så accepteras den. Och vi får ju svaret då vi studerar världens samhällen. Den politiska makten betraktar i princip överallt den nuvarande ordningen som den enda tänkbara. Kapitalet med sin globala marknad lägger sig politiken inte i. Man låter, som det heter, marknadskrafterna få råda i våra samhällen även om det bevisligen skadar dem.

Varför kan då inte den politiska makten "gå emot" den kapitalistiska ordningen? Vad händer om ledande politiker i ett samhälle börjar reglera marknaden och stifta lagar som missgynnar de stora kapitalägarna? Jo kapitalet kommer, som beskrevs ovan, bokstavligt talat att "fly" det "ogästvänliga" kapitalklimatet och istället etablera sig i samhällen som är mer "vänligt" sinnade. Den politiska makten har, som vi ser, i praktiken ingen möjlighet att gå emot de beslutsprocesser som fattas i marknaden. Politik på ledande nivåer handlar inte om att förändra samhället utan istället om att förvalta den strukturella ordningen. Att fördela skattepengar är vad politik idag till stora delar handlar om. Utifrån denna verklighet kan det uppstå meningsskiljaktigheter – vissa kan kalla det ideologiska skillnader – om hur och var dessa skattepengar gör mest "nytta" i samhället. Däremot diskuteras eller ifrågasätts aldrig den kapitalistiska strukturen av "våra" etablerade partier. Man vägrar tydligen inse att de akuta krisartade problem som våra samhällen och naturen står inför kan hänföras till just den kapitalistiska strukturen. Istället kan det hävdas att orsakerna till våra samhällens akuta problem har att göra med "industrialismens organisering".

Hur ska man tolka sådana ställningstaganden? Skulle alltså vi människor i våra samhällen föredra och ha "valt fram" den strukturella organisering som vi nu lever i? Man får intrycket att kapitalismen är ett system som har tillkommit utifrån en av alla människor vald organiseringsform. Som om kapitalismen skulle baseras på någon ideologisk grund, vilket i så fall skulle vara på samma grund som maktstrukturerna före dess tillkomst vilade på. Men i själva verket har det att göra med en maktstrukturell ordning med historiska rötter. Att sedan politiker under inflytande av starka kapitalägare (delvis identiska med politikerna) har stiftat lagar som reglerar den kapitalistiska strukturen är ett senare fenomen.

Företagande och kapitalägande

När kapitalismen ifrågasätts så uppstår alltid följdfrågor om företagandet, entreprenörskapet. Företagande blandas ofta ihop med privat kapitalägande. Privat kapitalägande handlar om att roffa åt sig. Jo ni läste rätt, ... att roffa åt sig. Det är girigheten i lagstadgad form. Den ekonomiska makten ger sig själv rätten att äga kapitalet, alltså att låta dem som till slut har ackumulerat alltför mycket kapital genom ofta alltför ”goda” affärer behålla det som ”sitt”. Denna rätt ger sig makten genom att lagstadga den. Kapitalägande ger därmed makt. Makt att forma själva samhället.

Företagande är drivkraften att utveckla en idé. Detta är något helt annat än kapitalägande. Företagande är beroende av ekonomiska tillgångar för att kunna utvecklas. Av denna anledning ser vi kopplingen mellan företagande och det rådande privata kapitalägandet.

Kapitalet (dvs. kapitalägare) investerar i företagande utifrån prioriteringen att investeringen ska löna sig. Det ser ingen anledning att investera i företagande som inte omgående genererar vinster.

Företagande är långsiktigt medan det rådande kapitalägandet är kortsiktigt.

I praktiken kan företagandet strypas av kapitalägandet. En företagsidé kan behöva år av arbete för att utvecklas till någonting framgångsrikt. Men kapitalägarna är (i allmänhet) inte intresserade av denna långsiktighet. Därför får inte företagaren den finansiering som krävs för att genomföra idén. Detta scenario är, menar vi, en av de vanligaste orsakerna till svårigheter som möter entreprenören när hon är i behov av krediter. Det privata kapitalägandet blir på så vis en hämsko för företagandet.

Det enda rätta och logiska vore förstås om samhället, mer eller mindre direkt, stod som ägare av produktionsmedlen. Samhället, alltså vi själva, har de bästa förutsättningarna att kunna stödja och bedöma företagande.

Privata kapitalägare har (oftast) inget intresse av hur produktionsmedlen används. Det enda som gäller är att det investerade kapitalet förräntar sig. Vad som ska produceras är mindre viktigt. Det är pengarna som räknas. Detta synsätt leder till kortsiktighet. Vad som gynnar samhället finns det inget intresse av. Producera smörja, om det ger snabba pengar, är det som räknas.

Men samhället (i en politisk demokrati: de strukturer som består av eller – i bästa fall – representerar dess invånare) är inte intresserat av en massa smörja. Samhället vill ha långsiktiga lösningar på alla slags problem. Det strävar efter utveckling. Med samhället som penningutgivare och finansiär skulle företagsidéer som finner långsiktiga lösningar på samhällsutvecklingen gynnas. Men nu är det privata intressen som dominerar.

Där företagande lyckas, alltså där företagande uppvisar lönsamhet, där ser självklart kapitalet möjligheter. För dessa företag visar kapitalet omgående ett intresse. Men observera, det är inte produkterna eller tjänsterna i sig själva som primärt är intressanta utan intresset ligger helt och hållet på återbäringen av investerat kapital. Således kan företagets produkter vara till nackdel för människorna i samhället men ändå inbringa vinst. Ett exempel på sådana produkter är ju tobaksvaror. Som sagt, kapitalet prioriterar enbart den slutliga förtjänsten i produktionsprocessen. Hur människan lever och mår har kapitalet inget intresse av.

Företagande är ändå en nödvändighet i våra samhällen. Och det är ju vi som är samhället. Vi kan utveckla samhället så att det gynnar oss alla på bästa möjliga vis. Men för att detta ska bli möjligt måste vi naturligtvis ha tillgång till de produktionsmedel som behövs. Dessa *för samhället avgörande resurser* kan inte få vara förbehållna ett fåtal kapitalstarka individer. Nej de ska självfallet ägas av oss alla och *förvaltas på ett demokratiskt sätt*.⁶ När det är fallet kan det enligt vår mening finnas förutsättningar för företagandet att blomstra på ett helt annat sätt än som idag. Det är ju ändå vi alla som bygger samhället. [Se till exempel punkt (3), på s. 16.]

Alltså, för ett rättvist förhållande mellan företagande och ägande av produktionsmedlen.

*

Avsikten med detta avsnitt har varit att visa hur den rådande strukturen är oförmögen att ta våra samhällen ur de akuta kriser, på alla plan, som hotar själva existensen för oss alla och hela det ekologiska

6. Men *personlig* egendom som inte bedöms kunna ställa till med alltför stora problem eller risker för andra bör naturligtvis inte förbjudas.

system som vi lever i. Att det är de rådande ekonomiska processerna som är direkt avgörande för uppkomsten av ekologiska och sociala problem. Utifrån denna förståelse av de grundläggande orsakssambanden bör naturligtvis Steg 3 arbeta vidare på alla plan för ett "Nytt samhällssystem".

JO

I nästa avsnitt presenteras ett förslag som kan fungera som en utgångspunkt.

3. Om ekonomisk demokrati

En enkel grundläggande modell

Först några ord om två olika former av maktfördelning.

Demokratisk maktfördelning (demokratisering av *verksamheter*) handlar i första hand om att fördela möjligheterna att påverka beslutsfattande som berör ett antal människor (bl.a. de som är sysselsatta med en verksamhet) så rättvist (oftast så jämnt) som möjligt mellan dem.

En helt annan form av maktfördelning är den som uppnås genom en fördelning mellan invånarna i ett område av en mer eller mindre oinskränkt makt över delar av dess materiella (ibland även levande) *tillgångar*, det socialt accepterade (legitima) '*ägandet*'.

Om denna *ägarmakt* över en mindre del av dessa tillgångar (där människor och deras arbetskraft är uteslutna) är någotsånär jämnt fördelad mellan invånarna i samma område behöver det inte finnas någon motsättning mellan dessa två slag av maktfördelning. Men kapitalismens *tillväxtkrävande konkurrensförhållanden* ger upphov till *ojämna handelsrelationer* som i sin tur gör att skillnaderna mellan invånarnas tillgångar så småningom kan bli så stora (om de inte redan är det vid – den i så fall bristfälliga – demokratins införande) att det demokratiska beslutsfattande som omfattar hela området, *den politiska demokratin*, försvåras eller delvis upphävs av ett förhållandevis litet antal individer med ett egenintresse av ökande personliga tillgångar. I så fall bör *särskilt* den ägarmakt över de delar av ett samhälles tillgångar (inklusive företag och deras mänskliga arbetskraft), vars tillämpning berör andra (mer eller mindre maktlösa) individer, modifieras. Enligt vår mening kan detta bäst ske genom att den politiska demokratin kompletteras (och förbättras) med *ekonomisk demokrati* enligt följande riktlinjer.

– (1) En väl fungerande *ekonomisk demokrati* (*demokratisk ekonomi*) måste, i likhet med en väl fungerande *politisk demokrati*, ha ett beslutsfattande som sker under ett 'tillräckligt jämlikt' fördelat inflytande (t.ex. 1 röst per person) av alla som berörs av det, om möjligt i proportion till i vilken grad de är berörda.

- (2) Företagen i en sådan ekonomi bör⁷ kunna köpa och sälja *produkter* (alltså *inte* arbetskraft, obearbetade naturtillgångar och finansiella 'produkter') på en öppen *varumarknad* för att lätt kunna ta egna initiativ och tillgodose behov på lokal nivå, men *inte* – som i regel för aktiebolag – på grund av krav på kapitaltillväxt och vinstutdelning.
- (3) *De bör inte ha externa, 'privata', ägare*, dvs. ägare med rättigheter som inte är demokratiska enligt punkt (1) (t.ex. att mer eller mindre fritt handla med ägarandelar (aktier) och utöva extern kontroll i enlighet med dessa) och i stället för vinst ge demokratiskt avtalade, mer eller mindre fasta löner till sina 'anställda' (dvs. aktiva medlemmar). Etableringen bör ske genom särskilda 'samhällskontrakt' (som definierar dessa företag som *kooperativ*) enligt vilka *det aktuella samhället* [se (5)] kan betraktas som ett slags *delägare* med kooperativets *aktiva medlemmar* som *huvudansvariga delägare*.
- (4) *Alla som är berörda av ett företags aktiviteter* (inte minst som deltagare) *bör direkt eller indirekt* (via demokratiskt valda organ) *kunna påverka dess verksamhet* enligt punkt (1). Särskild hänsyn bör alltid tas till minoriteter och berörda som inte kan delta i beslutsfattandet samt till miljön och allt (särskilt mer komplext) liv. Dess ekonomi bör alltid ses i ett samhällsekonomiskt perspektiv med hänsyn till den socio-ekologiska helheten.
- (5) *De demokratiska företagen bör* (i stället för att ha externa, 'privata', ägare) *vara anslutna till ett demokratiskt, socio-ekonomiskt fördelningssystem som omfattar hela eller en del av den politiska demokrati de är verksamma i*. Förutom *penningutgivning* (eventuellt utdelning, eller räntefri utlåning, av *externt* utgiven valuta, t.ex. SEK) bör systemets främsta uppgifter bland annat vara att utan krav på amortering och ränta finansiera viktig men 'olönsam' verksamhet som miljövard, katastrofberedskap m.m., att på olika sätt göra vård, omsorg, utbildning, kommunikationer m.m. tillgängliga för alla samt att (eventuellt med krav på amortering) finansiera nystartade företag. Ett väl fungerande fördelningssystem bör förutom av demokratiska politiska strukturer bestå av *banker* på olika nivåer (med den penningutgivande banken 'överst') etablerade och styrda enligt

7. Allt som "*bör*" förverkligas enligt denna modell *måste* säkert också förverkligas för att dess demokrati *ska fungera väl*.

(3–4), vars främsta uppgift är att utan vinstkrav stödja viktiga men 'olönsamma' företag som uppfyller (3–4). Detta kräver att det också finns 'lönsamma' företag – t.ex. tillverkare [enl. (3–4)] av produkter för varumarknaden [enl. (2)] – som bl.a. av stabilitetsskäl (se fig. 2, s. 21) är motiverade att i enlighet med 'samhällskontrakt' [se (3)] återföra överskott till systemet, så att inte alltför stora penningmängder till slut hamnar utanför demokratisk kontroll. *Ett sådant fördelningssystem bör i princip kunna ersätta nuvarande skatte- och bidragssystem.*

OM MODELLENS MARKNADER, PENGAR OCH KOOPERATIV

Kravet på en öppen *varumarknad* enligt punkt (2) motiveras av att alternativet, en planeekonomi med central reglering av samhällets resursfördelning (även om den styrs demokratiskt), inte ger stort utrymme för snabba initiativ och kreativa lösningar på lägre nivåer – ett väsentligt demokratiskt krav. Med ett stabilt penning- och fördelningssystem enligt (5) skulle en marknad kunna tillgodose sådana behov utan att ge upphov till en allt ojämnare egendomsfördelning.

Tyvärr har vi blivit vana vid marknader som används som ett medel för att åstadkomma en omfördelning av samhällets (dess invånares) materiella tillgångar till de redan rikares fördel (knappast, vilket ofta hävdas av de rikare, även till de fattigares fördel). Men en *marknads viktigaste uppgift* är, eller borde åtminstone vara, att *underlätta en fördelning av resurser som svarar mot invånarnas individuella behov av olika produkter*. Att förse invånarna med sådana produkter borde vara varje företags huvuduppgift, inte (som för aktiebolag) att förbättra sina ekonomiska initiativtagares ekonomi genom att hävda sig väl i konkurrensen på en marknad. Företag anslutna till fördelningssystemet (5) skulle säkert bli minst lika innovativa *utan* sådan konkurrens, bl.a. tack vare de möjligheter till experiment som en större ekonomisk trygghet kan ge.

Det (de) *penningssystem* som används har en avgörande roll för marknaden. Betalningsmedlen måste framför allt vara fria från stora och snabba variationer, så att deras användare kan vara någotsånär säkra på deras värde – en förutsättning för att systemet ska fungera som ett verktyg för fördelning av olika resurser mellan människor med olika behov, enligt punkt (2), och inte utnyttjas för spekulat.

Under alla förhållanden kan det för stabilitetens skull vara viktigt att det bara finns *en* utgivare av en viss valuta. Andra utgivare borde

nog betraktas som ett slags (numera ofta lagliga) falskmyntare, även om pengarna är 'elektroniska' och avsikten är att någon gång återfå de 'utgivna' (dvs. utlånade) summorna. Om den elektroniska utgivningen åtföljs av krav på ränteinbetalningar (vilket bidrar till att ge utgivaren en 'reell' vinst) kan detta tvinga företag att öka sin produktion och alltså bidra till ekonomisk tillväxt, även om detta inte skulle vara företagens primära mål. För att undvika sådana tillväxtdrivande krav bör de betalningsmedel som behövs för viktiga verksamheter i ett samhälle inte komma från företag (eller individer) med vinstintresse. Pengarna (allas pengar i en ekonomisk demokrati) bör istället komma från *ett* ekonomiskt oberoende demokratiskt system som kan anförtrors uppdraget att *producera, fördela och samla in* den mängd materiella eller elektroniska betalningsmedel som behövs (enligt demokratiska beslut) utan att samhället översvämmas av pengar.

Detta system (5), skulle, till en början på lokal nivå (med en egen valuta om sådan finns), kunna finansiera etableringar av (eller ombildningar till) *kooperativ* som överensstämmer med punkt (3–4). Dessa nya företag skulle kunna ha (en del av) 'system (5)' som *delintressent* (särskilt när de har viktiga samhällsfunktioner) men inte nödvändigtvis som *initiativtagare*. Även *enskilda* initiativtagare till kooperativ (med undantag av vinstintresserade privata finansiärer) bör tillåtas, vilket tillsammans med existensen av en varumarknad enligt punkt (2) är ett viktigt *frihetsbejakande* inslag i en modell som också betonar *jämlikhet* och *globalt ansvarstagande*.⁸

Den juridiska grund som finns i Sverige för sådana företag är lagen om *ekonomiska föreningar*.⁹ Alla punkterna (1–4) verkar vara kompatibla med den.¹⁰ När det gäller vinstutdelning, vilket kan vara olämpligt enligt (3), står det t.ex. i 2 kap. 2 §: "*Föreningens stadgar skall ange [...] II. grunderna för fördelning av föreningens vinst*". Det tycks alltså

8. Däremot vore det missvisande att kalla den *blandekonomisk*, eftersom dess delar förutsätter varandra, eller *marknadsekonomisk*, eftersom marknadens syfte här inte är att stimulera till konkurrens och ekonomisk tillväxt. Det bästa är nog att hålla sig till *ekonomisk demokrati* eller *demokratisk ekonomi* beroende på sammanhanget.

9. <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19870667.htm>; <https://lagen.nu/1987:667>

10. Men formuleringen i dess 1 kap. 1 §: "*En ekonomisk förening har till ändamål att främja medlemmarnas ekonomiska intressen genom ekonomisk verksamhet*" kan nog alltför lätt tolkas som att detta skulle vara en ekonomisk förenings (kooperativs) enda eller huvudsakliga uppgift.

vara möjligt att ange att eventuell vinst (dvs. överskott sedan summor för överenskomna investeringar och utbetalningar frändragits) inte ska utdelas till kooperativets medlemmar utan i stället t.ex. *återföras* till det *sociala fördelningssystemet* (5). Även detta system (i olika varianter och med anslutna kooperativ) kan säkert utan oöverstigliga juridiska hinder etableras på olika håll i 'vårt' land – åtminstone i mindre skala. Om skalan ökar kan konkurrerande system med vinstmotiv ha skäl att räkna med ekonomiska förluster – och alltså ha ett egenintresse av att hindra verksamheten, vilket man bör vara förberedd på.

Praktiska förberedelser för förändring

Det verkar alltså inte finnas några *formella hinder* för att få en demokratisk ekonomi att fungera inom vårt nuvarande samhälle. Men det finns inte heller några *hinder mot* processer som kan få ett demokratiskt system att fungera dåligt eller kollapsa. Så det blir en viktig uppgift för blivande deltagare i en ekonomisk demokrati att skaffa sig kunskaper om vad som kan hindra en sådan utveckling. Men först gäller det att etablera de *processer som behövs för en säker systemuppbyggnad* (processer som senare också kan bidra till systemets stabilitet). Väl kontrollerade *självförstärkande återkopplingar* kan då behövas för att åstadkomma *goda spiraler* tills önskade strukturer och tillstånd har uppnåtts och stabiliserats med *stabiliserande återkoppling*. Det är viktigt att följande mentala och sociala strukturer (processer) kan etableras:

– *Ett djupt socialt och ekologiskt sned- och tillväxtkritiskt engagemang* samt *kunskaper och perspektiv grundade på detta engagemang*, dvs. en "tillväxt inifrån"¹¹ hos så många individer som möjligt i *alla* samhällsskikt. Jämför texten till vänster i fig. 2, s. 21.

11. Enligt ett kapitel av KG Hammar i boken *Att svära i kyrkan. Tjugofyra röster om evig tillväxt på en ändlig planet* (red. Stellan Tengroth) utgiven på initiativ av Steg 3, t.ex. här (s. 45-46): "... skulle det finnas alternativa ekonomiska modeller, där andra värden än kortsiktigt ekonomiska får genomslag, så är det min övertygelse att det jag kallar tillväxt inifrån är en nödvändig ingrediens i framväxten av sådana modeller ... Det handlar om 'synen', den blick som formas av det inre rummet och som ser oss själva som delaktiga i en större helhet där allt levande ingår." – Särskilt citatets andra del harmonierar väl med tanken att våra upplevelser av världen är *resultatet av en kontinuerlig process som inkluderar både varseblivning och känslor* (jfr not 3, s. 4). Att föreställa sig en extra 'djupdimension' (antingen som en obevisbar realitet eller en metafor för psyket) kan bidra till förståelsen av fig. 2 (s. 21) så att '•' tydligare framstår som en symbol för stabiliserande 'inre' processer.

– *En bred, delvis informell, folkrörelse* där redan existerande sned- och tillväxtkritiska organisationer kan spela en viktig roll genom ökat samarbete och en vidgning av delvis gemensamma nätverk.

– *Lokala nätverk mot 'gruppism'*¹², som verkar för att personer som på ett eller annat sätt är offer för strukturella missförhållanden¹³, men som riktar sitt missnöje mot grupper (och deras individuella 'representanter') som de själva inte anser sig tillhöra, ändrar inriktning och i stället engagerar sig för lösningar (enligt denna eller liknande modeller) som *inte* skuldbelägger enskilda individer, eller de grupper de anses tillhöra, för strukturella problem.

– *En medvetenhet* om att all strävan efter att minska ekonomisk (och politisk) ojämlikhet kan möta aggressivt motstånd från mäktiga grupper med gemensamma intressen och privilegier och att det är viktigt att hantera detta problem med metoder som så långt möjligt inte ökar det våld motståndaren kan vara beredd att använda, eller som på annat sätt polariserar (dvs. icke-våldsmetoder).

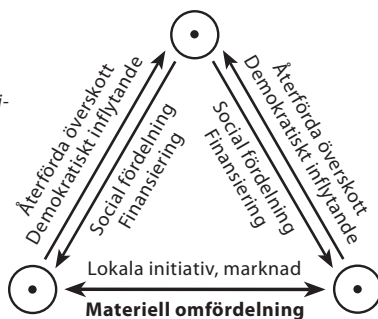
– *Nationella och internationella nätverk* med uppgift att verka för och underlätta etableringar av lokala demokratiska strukturer och en global 'tillväxt' av dessa genom att bl.a. knyta ihop (grupper av) kooperativ till större nätverk (som kan innehålla egna socio-ekonomiska fördelningssystem). Dessa kan sedan bidra till en etablering av ännu större, (inter)nationellt omfattande, ekonomiska system enligt punkterna (1–5) på s. 15–16, och samtidigt till en förbättring av den politiska demokratin i motsvarande område – eller underlätta en demokratisk nyetablering i händelse av en större socio-ekonomisk kollaps (då föregående punkt kan vara särskilt viktig).

Eftersom de *politiska* och de *ekonomiska* systemen är ömsesidigt relaterade och beroende av varandra, bör allt arbete för att utveckla demokratin ta hänsyn till *båda* systemen på alla nivåer – när detta är möjligt utan alltför stort politiskt motstånd. Under alla omständigheter bör man sträva efter att få ett *ökat politiskt stöd* för ekonomisk demokrati, som i sin tur kan underlätta en omfattande reformering av den politiska demokratin.

12. 'Rasism' riktad mot godtyckligt definierade grupper av vilket slag som helst.

13. Och som av andra felaktigt kan ses som de enda ansvariga för sin situation.

- = Stabiliserande aktivitet på individnivå, som främjar goda och motverkar onda spiraler – som t.ex. förbättrar demokrati- och miljömedvetandet och motverkar konsumism, etnocentrism och våld – stimulerad av bl.a. konst, litteratur, vetenskap, filosofi och odogmatisk religion; t.ex. 'processfilosofi', taoism, (zen)buddhism, naturalistisk panenteism och panteism, etc.

2. *Relationer (inom och över flera samhällsnivåer) som är avgörande för en ekonomis harmoniska funktion och där en stabiliserande verkan hos '•' i varje aktiv grupp '○' förutsätter ett djupt engagemang. Pilarna symboliserar demokratiska processer, penningflöden och omfördelning av materia i miljön.*

För ett uthålligt system

Studera gärna figuren härövan, som anger några variabler som är avgörande för uthålligheten hos en ekonomisk demokrati.

Pilarnas olika riktningar i figuren antyder att bl.a. självförstärkande återkopplingsprocesser kan bildas både inom och mellan olika nivåer i ett ekonomiskt system – som därför behöver innehålla stabiliserande undersystem.¹⁴ Eftersom alla individer i systemet (mer eller mindre direkt) interagerar med varandra, skulle i princip var och en ha möjlighet att fungera som stabilisator. Det är detta som punkterna inom cirklarna i figuren är tänkta att symbolisera, alltså *möjligheten att inte reagera reflexmässigt*, t.ex. på demagogisk politisk påverkan eller konsumistiska reklambudskap.

Ett socialt system behöver vara *väl informerat om sig självt* för att kunna motverka avvikelser från ett önskvärt tillstånd. Befolkningens 'demokratimedvetande' är en avgörande faktor, vilken innebär en medvetenhet om grundläggande demokratiska principer (t.ex. enligt punkterna på s. 15–16), principer som behöver utvecklas och diskuteras i allt vidare kretsar. För att detta ska vara framgångsrikt krävs en god

14. I vissa situationer kan en *väl kontrollerad självförstärkande återkopplingsprocess* behövas för att åstadkomma en *god spiral* tills ett bättre tillstånd har uppnåtts och stabiliserats. Detta kan vara svårt att åstadkomma i ett *nyliberalt samhälle*, där de 'vertikala' relationerna är svaga och ger dålig styrning, liksom i ett 'traditionellt' *plansocialistiskt samhälle*, där de horisontella relationerna är svaga och lokala relationer därför försummas – ett samhälle med en *demokratisk ekonomi* ger betydligt större möjligheter.

öppenhet inom det ekonomiska systemet, vilket i sin tur kräver att det inte finns alltför starka motsättningar eller existenshotande konkurrens på grund av ekonomisk ojämlikhet inom det.

Att också ta hänsyn till *mindre grupper* av särskilt berörda, som riskerar att förbises vid enkla majoritetsbeslut, bör alltid vara ett viktigt demokratiskt krav, som alltså bör kunna tillgodoses utan formella omröstningar. Också *andra varelser*, liksom *hela det ekologiska systemet*, bör räknas till de 'grupper' som en demokratisk ekonomi måste ta särskild hänsyn till. Miljöfrågorna är inte minst viktiga eftersom stabiliteten hos de socio-ekonomiska systemen i hög grad är beroende av förhållandena i de ekologiska systemen. Det är alltså ingen tillfällighet att den *horisontella, dubbelriktade pilen* i fig. 2 *både* avser *marknadsrelationer* och *materiell omfördelning i ekosystemen*. För varje varuslag är det så att en ökad försäljning, som bidrar till ekonomisk tillväxt, innebär en ökad omfördelning av materia (dvs. en ökad resursförbrukning och ökade utsläpp) som kan vara så svår att motverka med effektivare produktionsmetoder och bättre avfallshandling att det är själva omsättningen av varorna (och därmed dess bidrag till BNP) som kan behöva minska för miljöns skull – *vilket inte bör vara ett stort problem för en ekonomisk demokrati*.

Sammanfattningsvis, en öppen *politisk och ekonomisk demokrati* [enl. (1–5) s. 15–16] med ett stabilt stöd av en någorlunda jämlik och välinformerad befolkning med demokratiska värderingar, bör inte ha alltför svårt att med hjälp av ett väl utvecklat och utprövat fördelningssystem (5) *använda insamlat överskott* så att det *minskar ojämlikheten, stabiliserar marknadsdynamiken* och *möjliggör 'olönsam' verksamhet* som är gynnsam för hela samhället och dess miljö. Och genom att också *reglera och distribuera penningmängden* via samma fördelningssystem bör det dessutom vara möjligt för en sådan demokrati, tack vare dess icke tillväxtkrävande ekonomiska struktur, att påverka marknader och lokala initiativ så att en för naturen relativt *oskadlig nivå av materiell omfördelning* kan upprätthållas, med *kortare arbetstid utan ofrivillig arbetslöshet* och utan riskabel tillförsel av nya, oprövade kemiska föreningar, nanopartiklar, radioaktiva isotoper m.m.

Kort sagt, en uthållig, harmonisk helhet som det är värt att åtminstone försöka *närma sig* på olika sätt.

BVH

Slutord

Det holistiska synsättet – som vi troligen delar med många som inte är överens med oss om vilken typ av orsaker, 'yttre' eller 'inre', som är de 'primärt' avgörande när det gäller historiska samhällsförändringar – innebär att alla psyko-sociala system utvecklas via en mängd växelverkande, både 'inre' och 'yttre', processer, där vi menar att 'yttre', strukturella förhållanden är avgörande för t.ex. utvecklingen av social och ekologisk obalans (se introduktionen).

Men när det nu gäller att åstadkomma en *framtida* samhällsförändring har vi inget annat val än att utifrån en *idédiskussion* och ett ('inre') tankearbete medvetet försöka åstadkomma en rörelse som kan åstadkomma ('yttre') strukturella förändringar, om vi inte vill vänta och hoppas på en spontan utveckling mot en för oss (mindre trolig) gynnsam balans.

Lyckligtvis tycks det vara så att alla människor är beroende av varandra på ett sådant sätt att *varje* människas handlingar i demokratisk och miljövänlig riktning kan bidra till en utveckling i *goda spiraler* mot en mer demokratisk och hållbar situation – en situation som sist och slutligen, enligt vår mening, kräver strukturella, 'yttre', förändringar (av regelverk, infrastruktur m.m.). Förändringar som det naturligtvis är viktigt att försöka bidra till en stabilisering av, med nya 'inre' förhållanden enligt fig. 2.

Men det innebär också att det är *omöjligt att på förhand bestämma det 'slutliga' resultatet* – vilket alltså betyder att de demokratiska målen enligt punkterna (1–5) på s. 15–16, och därpå grundade regelverk, ännu inte kan bestämmas särskilt exakt. Men allteftersom nya erfarenheter görs under försöken att demokratisera ekonomin bör mer detaljer kunna tillfogas. – Och det är *aldrig för sent* att göra något som kan få den nära eller mer avlägsna framtiden att bli en aning bättre för några fler människor, och kanske andra varelser, än den annars skulle bli.

Dessutom, enligt den världsbild som kortfattat presenteras i avsnitt 1, skulle själva 'meningen med livet' kunna sägas vara att bidra till att flera harmoniska relationer bildas, och att kanske disharmoniska neutraliseras, i den väv av stående vågor som det som 'existerar' (kanske) utgörs av. Att tillsammans med andra verka för en ekonomisk (och en bättre politisk) demokrati kan vara *ett* sätt.

Några relevanta kunskapskällor

Litteratur

- Bateson, Gregory. (1987) *Ande och natur. En nödvändig enhet*. Symposion.
- Erdal, David. (2011). *Beyond the Corporation*. Bodley Head.
- Daly, Herman. (1996) *Beyond Growth*. Beacon Press.
- Forsberg, Björn. (2012) *Omställningens tid*. Karneval förlag.
- Harvey, David. (2010) *Kapitalets gåta och kapitalismens kriser*. Tankekraft förlag.
- Hornborg, Alf. (2010) *Myten om maskinen*. Daidalos.
- Jonstad, David. (2012) *Kollaps. Livet vid civilisationens slut*. Ordfront.
- Magnuson, Joel. (2008) *Mindful Economics*. Seven Stories.
- Malmaeus, Mikael. (2013) *Tillväxt till varje pris*. Notis förlag.
- Marx, Karl. (2003) *Texter i urval*. Red: Sven-Eric Liedman och Björn Linnell. Ordfront.
- Pomeroy, Anne Fairchild. (2004) *Marx and Whitehead*. SUNY Press.
- Rundgren, Gunnar. (2010) *Trädgården jorden*. Gidlunds förlag.
- Schweickart, David. (2011) *After Capitalism*. Rowman & Littlefield.
- Standing, Guy. (2013) *Prekariatet*. Daidalos.
- Tengroth, Stellan (red). (2013) *Att svära i kyrkan. Tjugofyra röster om evig tillväxt på en ändlig planet*. Pärpektiv.
- Whitehead, A. N. (1985) *Process and Reality*. The Free Press. [Svår.]
- Wijkman, Anders. Rockström, Johan. (2011) *Den stora förnekelsen*. Thomas Magnusson. Medströms Bokförlag.
- Wilkinson, Richard. Pickett, Kate. (2011) *Jämlikhetsanden. Därför är mer jämlika samhällen nästan alltid bättre samhällen*. Karneval förlag.

Internet

- <http://www.steg3.se/detrestegen>
- <http://www.radikalisera klimatpolitiken.nu/>
- <http://klimataktion.se/>
- <http://effektmagasin.se/>
- <http://www.fria.nu/> (Fria Tidningen)
- <http://transitionsweden.ning.com/>
- <http://www.neweconomics.org/> (nef)
- <http://steadystate.org/> (CASSE)
- <http://bvherlin.blogspot.se/> (Bo V Herlin)
- <http://www.samhällsstrukturen.se/> (Jan Opöien)